

Darko Gašparović

NADA U SUVREMENOJ KNJIŽEVNOSTI

Prof. dr. sc. Darko Gašparović, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Rijeci
UDK: 141.32 + 82 + 821.164.42-31
Izvorni znanstveni rad

Tekst propituje pojam i zbiljnost nade kao eshatološke kategorije na odabranim primjerima suvremene književnosti. Agnostička misao i teološka misao sudjeluju u različitu konstituiranju predmeta. Istražuje se nada u egzistencijalizmu Camusa, Kafke i Kierkegaarda. Potom se raščlamba upućuje odnosu poetskoga prema filozofijskom, odnosno znanstvenom diskurzu. Središnja je i jedinstvena pojava u tome Karol Woytiła, papa Ivan Pavao II. U završnome dijelu analizira se tematizacija nade u suvremenoj hrvatskoj književnosti, na primjerima recentnih romana Nedjeljka Fabrijca, Slobodana Novaka, Bogdana Maleševića i Ivana Bakmaza. Zaključna je misao da suvremena književnost kršćanskog nadahnuća nadu smatra jednim od bitnih čimbenika pri prijelazu u eshaton.

Ključne riječi: nada, eshaton, evanđeoske kreposti, egzistencijalizam, Bog Otac, Isus Krist, poetski diskurz, povijest i pjesništvo, kršćanska vjera, agnosticizam, suvremeni hrvatski roman.

* * *

1.0. Postavljanje temelja

Starohelenska mitska priča kazuje da je vrhovnik Zeus titanu Epimeteju, bratu Prometejevu, stvorio ženu Pandoru i poklonio joj kao vjenčani dar prekrasnu kutiju. Pandora ju jednoga dana iz znatiželje otvori i odmah iz nje izlete sva zla i prošire se diljem svijeta. Kad je preplašena Pandora zaklopila kutiju, na dnu je ostala jedino šćućurena nada.

U tome mitu krije se jedno od bitnih, udesnih pitanja čovječanstva. Moglo bi se raspravljati o začudnoj činjenici da se i ovdje, kao i u starozavjetnoj priči o prvome grijehu, žena vidi kao prijenosnica zla i grijeha u svijet. Sociološka i antropološka tumačenja kako

je riječ o patrijarhalnim društvima koji su ucijepljenu apriorističku tezu o muškarčevoj nadmoći i ženinoj inferiornosti projicirali u sliku presudnoga čina kojim je zlo ušlo u svijet, ovdje nije u središtu zanimanja. Naime, pogledali bismo što se događa s nadom koja je ostala zatvorena u Pandorinoj kutiji. Tko li bi ju mogao osloboditi i uputiti svijetu? Pa i kad bi ju oslobodio, kakvu bi šansu imala ona, slabašna i sićušna kakva se vidi na dnu kutije, suprotstavljena brojnim i moćnim silama Zla? Ipak ju je čovjek odvajkada zazivao u svojoj žudnji za srećom, osobito u sučeljenju s posljednjim stvarima, s bolešću i smrću. Ne kaže li se da nada umire posljednja? I tu se pojavljuje pitanje koje su neiscrpno razmatrali i sveudilj razmatraju teologija, filozofija i pjesništvo: je li moguća nada bez Eshatona?

Agnostička misao u filozofiji i književnosti vazda se trsi dokazati da je moguća čisto ljudska nada, bez Boga. Nada iz razuma i u (znanstvenom) razumu, nada u ljudskoj akciji mijenjanja svijeta, nada u permanentnoj pobuni protiv pravde i nasilja, nada u ostavljenom ljudskom djelu koje nadživljava čovjeka poslije njegova nepovratnog puta u ništavilo. Kako je o tome zborila književnost 20. stoljeća, govorit ćemo kasnije. No upitajmo već sada i ovdje: ne radi li se o paradoksu? Naime, ako je nada uvijek nešto što čovjeka nadmašuje, kako može egzistirati u posljedicama njegova duha, a pogotovo u sferi materijalnosti?

1.1. Ljudsko i Božje u ucjepljenju nade

Vratimo se pitanju o mogućnosti oslobađanja nade i vraćanja u svijet kao moćne kategorije ne tek projektivnog ideala nego zbiljskoga djelovanja. Ako je po čovjeku zlo ušlo u svijet, onda bi nada koju bi čovjek oslobodio ostala preslaba i bila bi odmah ugušena svevladnim zlom. Morala je, dakle, biti oslobođena Božjom voljom i djelovanjem. No tek kad je taj Bog istodobno i čovjek – a taj se jedinstveni misterij u povijesti dogodio samo jednom i zauvijek, u osobi Isusa Krista - moguće je nadu spustiti i ucijepiti u duhovno središte svemira: u ljudsko srce. Krist je ono biće koje je istodobno čovjeku beskrajno nadmoćno i s njime u svemu istovjetno osim u grijehu, prebivajući u isti mah u vremenitoj povijesti i bezvremenoj

transcendenciji. Naše doba karakterizira nepregledno mnoštvo novih soteriologija, kao da se svi, od političara, filozofa, znanstvenika, vjerskih vođa i stvarnih ili lažnih mistika i proroka trse ponuditi svoje ideje nade i spasenja za čovjeka i čovječanstvo. Sve su one osobito pale na plodno tlo poslije propasti novovjekih utopija, s kojima su potonule i nade u kreiranje budućnosti na temeljima političkih i economicističkih teorija, možda baš stoga jer bijahu, kako bi kazao Nietzsche, „odveć ljudske“. Filozofsku sintezu tog epohalnog razočaranja dao je Nikolaj Berdjajev, kad kaže:

Historijsko vrijeme rađa iluzije: traženje u prošlosti najboljeg, potpunog, divnog, savršenog (iluzija konzervativizma) ili traženje u budućnosti potpunog savršenstva, dovršenje smisla (iluzija progresa). U sadašnjosti historijsko vrijeme ne osjeća potpunost vremena i traži je u prošlosti i budućnosti... To je sablažnjujuća iluzija povijesti.¹

Kad se dogodila deziluzija svih ovih triju dugo obećavajućih teorija nade i spasenja, najprije pojedinačno a potom i kolektivno, nastupio je logično šok nevjerice, izgubljenosti, sve do očaja i beznađa. Strahotna je posljedica tog pada u tome da se on zbiva u povijesnoj dimenziji globalizacijski premrežena svijeta kojim vladaju istodobno vidljive i nevidljive sile. Vidljive u izvanjskoj dimenziji političkih i gospodarskih trustova, nevidljive u onim ključnim polugama globalne moći koje možemo prisposodobiti s nepreglednom dubinom ispod sante leda. Tu više nije moguć ni apsurdni čovjek, jer taj u svojoj danas već klasičnoj, egzistencijalističkoj, dimenziji bijaše izdvojen, drugi, stranac, i tako je izgubivši sve u svijetu i za svijet čuvao svoju jedino mu pripadnu apsurdnu slobodu.

2.0. Nada u egzistencijalizmu – Camus, Kafka, Kierkegaard

Dotaknusmo točku gdje se pitanje nade prelama preko pjesništva. Zanima nas što je nada u suvremenoj književnosti, kako se ona očituje u raznovrsnim polazištima i ishodima. Sad je mjesto da uz pojam nade uvedemo i ostale dvije evanđeoske kreposti u kršćanskoj

¹ Nikolaj BERDJAJEV, *O čovjekovom ropstvu i slobodi*. Navedeno prema: Ivan DEVČIĆ, *Nada i kriza novovjekih utopija*, u: Riječki teološki časopis, br. 1., Rijeka, 1997., str. 13-40.

teologiji: vjeru i ljubav. Naravno da ćemo paralelno morati razmotriti i njihove opozite – beznađe, nihilizam, ravnodušnost.² Ali vazda sa sviješću da se često prelamaju, te gdjekad čak i u onim književnim očitovanjima koja se uobičajeno uzimaju kao najčišći primjeri apsurdna i beznađa zapravo u dubini nalazimo smisao i nadu, isto tako u naizgled očitom bezvjerstvu skrivenu religioznost. Upravo nam o tome govori jedna poprilično zaboravljena ili bar u zaborav potisnuta studija korifeja egzistencijalističke poetike apsurdna Alberta Camusa, o Franzu Kafki.

2.1. Albert Camus i Franz Kafka

Znakovit je naslov studije: *Nada i apsurd u djelu Franza Kafke*.³ Zaključci do kojih dolazi Camus jesu začudni. Jer odakle nada i vjera u svijetu bez odgovora, u kojemu je čovjek stisnut u posve otuđen krajolik pod praznim nebom, gdje prebiva u svijetu koji ne razumije i koji njega ne razumije, gdje mu jedva, ako još uopće, preostaje nijemi vrisak, prisposodobiv onome sa slavne slike Edvarda Muncha? Sjetimo se, međutim, izreke egzistencijalističkog mislioca Sørenea Kierkegaarda koju Camus ističe kao paradoks egzistencijalističke misli: „*Valja usmrtiti zemaljska nadanja i tako se samo možemo spasiti istinskim nadanjem*“. No otkuda pomisao da djela romanopisaca i filozofa slična nadahnuća, kao što su ona Kafke ili Šestova „*koja su posve okrenuta apsurdnu i njegovim posljedicama, završavaju na koncu u tom golemom vrisku nade*“ (Camus)? To je još moguće razumjeti iz uvida u dovođenje stvari *in extremis*, kad se nužno stigne do ruba nepodnošljive praznine i poznata učinka *horror vacui*, gdje naprosto mora doći jedino Bog da ju ispuni, inače bi se sve strmoglavilo u apsolutno Ništa. Doista, Kafkin je Bog strogi i nemilosrdni skriveni Bog, *Deus absconditus*, Svedržac (Pantokrator), onaj do kojega nikad nije moguće dospjeti premda u svakome trenu životnog puta osjećamo njegovu tešku ruku. U zemaljskoj prispo-

2 Radije kao opozit ljubavi uzimamo ravnodušnost, a ne predvidivo mržnju, ili pak pohlepu, kako se uzima u klasičnih sedam parova kršćanskih kreposti (*Caritas vs. Avaritia*). To stoga jer se čini da ravnodušnost prema bližnjemu u suvremenome svijetu najviše ugrožava i ranjava ljubav kao karitas.

3 Albert CAMUS, *Nada i apsurd u djelu Franza Kafke*, u: *Mit o Sizifu. Pisma jednom njemačkom prijatelju. Govori u Švedskoj*, Zora, Zagreb, 1971., str. 115-127.

bi on je nazočan u liku Oca, a složenu psihologiju i psihoanalizu njihova odnosa izložio je Kafka u svome poznatom pismu.⁴ Najjači je osjećaj sina pred ocem osjećaj straha, jer se on uvijek objavljuje kao „pravi Kafka po snazi, zdravlju, apetitu, jačini glasa, govornosti, samozadovoljstvu, nadmoćnosti, izdržljivosti, prisutnosti duha, poznavanju ljudi, izvjesnoj velikodušnosti, dakako i sa svim manama i slabostima koje pripadaju tim odlikama“.⁵ Nije teško u odlikama koje Franz Kafka pripisuje svom biološkom ocu, osim onih čisto bioloških, prepoznati značajke starozavjetnoga Boga Izraela, sastavnice božanstva Jahvina. U Pismu se objavljuje jakim glasom, u obraćanju izabranom narodu govornost je, svemu i svima nadmoćan, izdržljiv, posjeduje božansko poznavanje ljudi, velikodušan je kad ga Izrael prepoznaje kao jedinoga i svemožnog Boga.

Zato je logičan zaključak da je Kafkino djelo univerzalnog značaja i duboko religioznog nadahnuća. No Camus ide dalje i tvrdi nešto što je teško razumjeti, a još teže prihvatiti:

Ja još jedanput vidim da je egzistencijalistička misao, protivno općem mnijenju, stvorena od neizmjerne nade, one iste koja je s primitivnim kršćanstvom i s objavom Kristova rođenja uzbunila stari svijet. (...) Ako su Faust i Don Quijote eminentne kreacije umjetnosti, to je zbog neizmjernih veličina, koje nam pokazuju svojim zemaljskim rukama. Svagda, ipak, stigne trenutak kada se stvaranje ne uzima tragično. Ono se uzima samo ozbiljno. Čovjek se tada bavi nadom.⁶

Ove su tvrdnje na logičkom planu doista proturječne, jer se ne uviđa kako je moguće ostajući u apsurdnu doseći i živjeti kršćansku nadu, koja je u navedenom slučaju lišena eshatološke dimenzije i time trajno ostaje zarobljena u „još ne“, bez „već sada“. A bez te dvostrukosti, koja nije linearna ni susljedna, tako da bi prvo bilo neka imaginarna budućnost, a drugo trenutna i prolazna sadašnjost, nego je riječ o vječno treperećem transcendentnom vremenu gdje

4 Franz KAFKA, *Pismo ocu*, u: ISTI, *Pripovijetke*, knjiga druga, Odabrana djela, Zora, Zagreb, 1968. Prema bilješkama Maxa Broda, urednika izvornog izdanja na njemačkom jeziku, Kafka je to pismo napisao u studenome 1919. i nikad ga nije poslao adresatu, a književno je značajno kao najopsežniji piščev pokušaj autobiografije.

5 *Isto*, str. 9.

6 Albert CAMUS, nav. dj.

svoj udio istodobno ima povijesni i fizički trenutak naše zemaljske zauzetosti i metapovijesni i metafizički čas nebeske savršene dovršenosti, nema istinske kršćanske nade, kao ni vjere ni ljubavi.

2.2. Isus Krist u Kafke?!

U Kafkinu djelu gotovo da nema spomena o Isusu Kristu, ono čvrsto ostaje u granicama starozavjetnoga Boga Oca, pa time ne bi moglo ni pristići do one vjere i nade koje se krune u kristovskoj ljubavi. Ima, ipak, jedno mjesto u *Procesu* koje daje naslutiti da Kafka časovito otškrinja vrata baš kristovske nade, milosrđa i spasa, i to tek tren prije smrti Josefa K. i kraja romana. To je tren kad Josef K. krajičkom oka, prije nego što ga zakolju beščutni birokratski službenici nevidljive vlasti, spazi na najvišem katu udaljene zgrade nekog čovjeka.

*Kao kad sijevne svjetlost, tako se brzo tamo otvorilo krilo jednog prozora, neki čovjek, na toj daljini i visini slabašan i majušan, naže se daleko naprijed i još dalje ispruži ruke. Tko je to? Prijatelj? Dobar čovjek? Netko tko ima saučešća? Netko tko želi da pomogne? Je li to pojedinac? Jesu li to svi? Ima li još spasa? Ima li prigovora koji su zaboravljeni?*⁷

Ponovimo pitanja i dopunimo ih hipotetičkim usporednicama. Tko bi mogao biti taj lik obasjan svjetlošću, ispruženih ruku, slabašan i majušan, prijatelj i dobar čovjek, pun sućuti za brata čovjeka u nevolji i pun želje da pomogne? Smijemo li u njemu nazrijeti, *cum grano salis*, jednu od brojnih suvremenih konfiguracija Isusa Krista, koje ga često predstavljaju svedena na ljudsku dimenziju? Na to navodi i relacija *pojedinac – svi*, jer je Krist težio tome da njegova božanska ljubav i nada prijeđe u sve ljude. U tome je najdublji smisao njegova zavjeta što ga ostavi učenicima – da svi budu Jedno. Ne usuđujemo se dalje ulaziti u problem jer ga ne možemo potkrijepiti drugim navodima iz Kafkina djela, kao ni iz dostupne nam literature o Kafki, koja je inače, dakako, nepregledna.

⁷ Franz KAFKA, *Proces*, Zora, Zagreb, 1968., str. 181.

3.0. Poetski prema filozofijskome i znanstvenome diskurzu

Ovdje nam valja uvesti u odnos značaj poetskoga prema filozofijskome, odnosno znanstvenom diskurzu. Ako je kršćanska nada, zajedno s vjerom i ljubavi jer je od njih nerazlučiva, misterij koji se ne dà do kraja rastumačiti razumskom rasudbom, možda je njenu trajnom dubinskom raz/otkrivanju najbliži i najprimjereniji poetski diskurz. Nije slučajno da sv. Pavao, kad prelazi na tumačenje triju evanđeoskih kreposti, prelijeva svoj govor u stih, s veličanstvenim i nenadmašnim vrhuncem u *Hvalospjevu ljubavi (Prva Kor, 13, 1-13)*. Pjesništvo je od svoga iskona, što će reći u svojoj biti, lišeno okova logike, ono jest najslobodniji izraz čovjekova uma i srca, zato i može uranjati u otajstvena i mistična područja Božjeg duha koji ljudima govori putem Duha Svetoga. O tome svjedoči i teologija. Navodim misao Marijana Jurčevića:

*Mogli bismo ipak reći, iako je govor kršćanske nade poetsko simboličan, to nije mana niti nedostatak u odnosu na znanstveni govor. To je govor koji je jedino prikladan za izricanje nepoznate budućnosti, pa se njegova istina zaodijeva bilo u umjetnost bilo u obećanje. A rekao bi Karl Rahner, „poetika je pretpostavka kršćanstvu“. „Govor kršćanske nade je govor sanjalaca, ali nije san nego simbol“, kaže Gaston Bachelard u djelu *La poétique de la rêverie*“.⁸*

Nije li, da još potkrijepimo ovu misao o značenju poetskoga diskurza u približavanju temeljnim eshatološkim pojmovima kršćanstva, papa Ivan Pavao II., i sâm pjesnik i umjetnik, za bitan prodor u srce življenja kršćanstva uporabio metaforu: *Prijeći prag nade?! I navještajući ustrajno cijeloga života novu zemlju i Novi Jeruzalem, poetski nadahnuto, ispjevao i ovo:*

Učeći se novoj nadi, idemo kroz ovo vrijeme prema novoj zemlji. I uznosimo te, davna zemljo, k'o plod ljubavi naraštaja koja je nadrasla mržnju.

(Misleći domovinu, vraćam se prema stablu, Kraków, 1974.)⁹

8 Marijan JURČEVIĆ, *Nada i eshaton. Čekanje lica Gospodnjeg ili čekanje Godota?*, u: Riječki teološki časopis, god. 5, br. 1, Rijeka, 1997., str. 103-124.

9 Karol WOJTYLA, *Poezija, drame, eseji*, preveo Milivoj Slaviček, Globus, Zagreb, 1984.

Opet se reaktualizira relacija povijesti i pjesništva. Pjesništvo je prema povijesti ono nadilazeće, jer nije ukotvljeno u *uistinu* dogođeno nego u ono moguće, zamišljeno, ispjevano, još nedogođeno.¹⁰ A i nada je uvijek ono moguće i zamišljeno, ono nikad ostvareno, a ipak neprestance titrajuće, pa je samo stoga kršćaninu moguće nadati se i protiv svake nade. Ovaj se paradoks slaže s mišlju sv. Pavla da ono što prigriše kršćani kao svoj put, nadu i spas, križ Kristov, za svijet jest ludost i sablazan. Nije mu dalek Kierkegaard, kad u svome beskompromisnom i radikalnom obračunu s institucionaliziranim i birokratiziranim kršćanstvom traži da se kršćanin vrati izvornim i bezuvjetnim vrednotama koje nam je predao vječito suvremeni Krist, a ne vremeniti povijesni Isus. To znači poniziti se do neznatnosti kao Krist i prihvatiti patnju kao Krist. Zar nije sve to najdublje izraženo u poetskim vizijama najvećih mistika kakvi su, primjerice Hildegarde von Bingen, Terezija Avilska ili sveti Ivan od Križa? Istodobno biti svetac i mistik i pjesnik nipošto nije iznimka, dapače, pokazuje nam to cijela povijest kršćanstva.

3.1.

Znakovito se to ponovno potvrđuje i dokazuje na kraju drugoga tisućljeća u koje nas je uveo Papa pjesnik i umjetnik. Njegov je veličanstveni pastirski hod poviješću suvremenog čovječanstva simbolično završio pjesmom, *Rimskim triptihom*, a cijelo mu djelo moćno uspostavlja nepobjedivu snagu vjere, nade i ljubavi nad očajem, beznađem i ravnodušnošću svijeta. Upravo se Nada tu pojavljuje kao neuništivi znak Eshatona, ona kao i ljubav pobjeđuje smrt i gradi put u život vječni. Nada je bitna pratiteljica u Prelasku, kako to divno kaže Ivan Pavao II. u četvrtome dijelu svojih poetskih *Razmatranja o smrti*, koji ima naslov *Nada koja nadilazi kraj*:

*Nada se pravodobno javlja sa svih mjesta
koja su podložna smrti –
nada je njenom protutežom,
u njoj svijet kojim umire nanovo otkriva svoj život
(...)*

¹⁰ Ovako Kierkegaard parafrazira Aristotela, tj. njegov slavni *Peri poietikēs tēkhnes*. Vidi: Søren KIERKEGAARD, *Vježbanje u kršćanstvu*, Verbum, Split, 2007., str. 62-63.

*I tako sam upisan u Tebe nadom.
Ne mogu postojat' bez Tebe –
to što svoje „ja“ stavljam iznad smrti
i otimam ga tlu uništenja.¹¹*

U dugoj listi pjesnika katoličkog nadahnuća u europskome pjesništvu 20. stoljeća Karol Wojtyła jedinstven je već samom činjenicom da je u njegovoj osobi združen teolog, filozof, pjesnik i vrhovni pastir Crkve u najburnijoj epohi suvremene povijesti, što se na osobit način očitovalo u jedinstvu veličajnog Djela u kojemu je poezija tek manji, no nikako ne i zanemariv, dio.

4.0. Tematizacija nade u suvremenoj hrvatskoj književnosti

Preostaje nam ukratko ocrtati načine tematiziranja nade u recentnoj hrvatskoj književnosti. Razumljivo da je u raspoloživim okvirima nemoguće dati makar i najsažetiji cjelovit prikaz, stoga ćemo se ograničiti na analitičke natuknice o četirima romanima koji su se pojavili u posljednjih pet godina.

Prvi je *Triameron* Nedjeljka Fabrija (2002.), drugi *Pristajanje* Slobodana Novaka (2005.), treći *Dva svjedoka* Bogdana Maleševića (2006.) i četvrti *Job* Ivana Bakmaza (2006.). Zgodna je pri tome idejna i svjetonazorna razdjelnica među navedenim piscima: dvojica su (Fabrio i Novak) suvremeni klasici hrvatske književnosti i agnostici, a druga su dvojica (Malešević i Bakmaz) izvan glavnih tokova i katolički intelektualci. Takvo njihovo opredjeljenje, dakako, utječe i na njihov odnos prema pitanjima sudbine čovjeka u današnjemu svijetu, njegove prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

4.1. Nedjeljko Fabrio

U završnome je dijelu *Jadranske trilogije* – tvore ju *Vježbanje života*, *Berenikina kosa* i *Triameron* - koju je pisao (s prekidima) dvadesetak godina, Nedjeljko Fabrio, kao uostalom i u cijeloj trilogiji, prvenstveno zaokupljen poviješću i zlohudom sudbom koju ona donosi čovjeku. Stoga se njegovi junaci malo ili nikako ne bave

¹¹ Karol WOJTYŁA, nav. dj.

metafizikom i eshatologijom. Kao da za njih od muke u koju ih baca povijest (a ona je, kaže Fabrio, i učestalo ponavlja „ludilo, jalovost i smrt“) naprosto nemaju vremena. Oni žive i umiru u neumitnu lancu cikličkoga reda i generacijskih smjenjivanja, i samo u ostvarenim, još češće neostvarenim, ljubavima na zemlji ostavljaju neki trag. Povijest muke i smrti na našim prostorima trajni je kronotop Fabrijeva romanesknog svijeta, i malo u njemu ostaje mjesta za vjeru i nadu. Zato su mu religiozne i religiološke preokupacije usputne, utkane u tkivo povijesti i života.¹² U *Triameronu*, koji podnaslovljuje kao *Roman einer kroatischen Passion*, među hrvatskim protagonistima nema nijednog istinskog vjernika, ali se zato pojavljuje epizodni lik medicinske sestre Japanke Michiko koja službuje u stockholmskoj psihijatrijskoj klinici i uvjerena je šintoistica. Upravo će ona, iz svoje duboke vjere Dalekoga istoka, uspjeti osjetiti nesretnog Andreja Grimanija, i pružiti mu tračak ljubavi koje je bio lišen od svih, pa i svojih roditelja. U općoj kataklizmi na kraju romana ona je „*trpe-ljivo, daleko gore na sjeveru svijeta, dopuštala da joj se ptičurina zalijeće u istočnjački izazovnu crnu kosu, da je čerupa, ranjava, bila je prignuta, ispruženih i međusobno priljubljenih dlanova, i u tom položaju, oborene glave, obavljala norito, upućen kamiju njene bolnice.*“¹³

Međutim, u poetskim proplamsajima kao kontrapunktima krutoj povijesnopolitičkoj zbilji izbija metafizičko i eshatološko. To je osobito razvidno u završecima snažnog simboličkog i epifanijskoga naboja. Tako se nad umirućim Vronskim, koji je iz Tolstojeva romana genijalnom piščevom dosjetkom dolutao u hrvatski Domovinski rat 1991., u minskome polju kod Vukovara otvori „*lice Anino, kojega je bilo puno nebo, pa se čarolijom pretvori u krajnje blještavilo, i*

12 Drago ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, svezak drugi, Matica hrvatska, Zagreb, XXV., str. 710. Zaustavljajući se na historijskom pregledu i religioznim aspektima Fabrijevih romana, moramo spomenuti da nijedan od njih ne obrađuje religioznu tematiku. To im nije literarni predmet. Predmet im je povijest i život. S tog gledišta, u analizi društvenih zbivanja i ljudskih sudbina, povremeno zastaju i na religioznoj motivici. Kao na komponenti života. Više povijesno izvanjski, negoli iznutra, psihosociološki i teološki. Katkad s pokojom uzrečicom, frazom ili izrekom, katkad, u kontekstu osnovne naracije, s ponekim značajnijim vjerskim motivom ili ateističkim podatkom. Bez ikakvih rasprava, prijepora i analiza.

13 Nedjeljko FABRIO, *Triameron*. Roman einer kroatischen Passion. Treći dio *Jadranske duologije*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2002., str. 358.

*on ugleda gdje se u svojoj svojoj veličanstvenosti rađa ljekovito novo mlado sunce, otkupiteljsko i pravično, komu uzgor zajedno s njim sve stremi*¹⁴. U *Berenikinoj kosi* (1989.), tom romanu-fugi, to je more (odzrcaljeno nebo) koje u se primi izgnane ljubavnike, još jedne od bezbrojnih žrtava ideološkog ludila kao paradigme povijesti 20. stoljeća, a jedno ljudsko tragično stanje – izgnanstvo – prihvaća se spokojno, kao „jedina stalna vječnost“. To je, napokon, ono apokaliptično nebo u finalu *Triemerona*:

„beskrajno, s kraja na kraj svijeta, vedro kao riblje oko
i na njemu sjeknulo sunce, zajedničko“¹⁵.

I sve bi to završilo u ozračju agnostičkog humanizma da *Jadranska trilogija* ne završava evandeoskim zazivom pjesnikova alter ega Lucijana. *Dona nobis pacem*. Mistika svjetlosti, epifanija koja naizgled neočekivano probija u povijesni i svakodnevni tmurni kontekst svijeta Fabrijevih romana, simbolično je poantirana jedinstvenim kršćanskim, ali i općehumanim zazivom iz misne liturgijske formule *Agnus Dei qui tollis peccata mundi... – Dona nobis pacem*. To nas vodi zaključku da se Fabrio kroz sve muke, ludila, tmine i smrti koje vijore povijesnim svijetom njegovih romana probio, na kraju puta, do mistične svjetlosti. A to znači da mu je „cilj u sva četiri romana u biti isti, human i poticajan: mir i sigurnost u snošljivosti i slobodi.“¹⁶ Pridodamo li tome metafizički trijumf ljubavi i transcendentne nade u smrtima glavnih junaka *Berenikine kose* i *Smrti Vronskog*, moramo zaključiti da je Fabrio, nasuprot brojnim suprotnim indikacijama, u biti pisac koji promiče kreposti Ljubavi, Vjere i Nade.

4.2. Slobodan Novak

U osobi i djelu Slobodana Novaka možda su najjače danas u hrvatskoj književnoj riječi izražene teške moralne dvojbe suvremenog čovjeka. Sâm se u autobiografskim *Digresijama*,¹⁷ pa proširenim

14 Nedjeljko FABRIO, *Smrt Vronskog*. Deveti dio „Ane Karenjine“ Lava Nikolajeviča Tolstoja. Romanzetto alla russa, Mladost/Durieux – NZMH, Zagreb, 1994., str. 139.

15 Nedjeljko FABRIO, *Triemerona*, nav. dj., str. 377.

16 Drago ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, nav. dj., str. 754.

17 Slobodan NOVAK, *Digresije*, Jelena Hekman (ur.), Matica hrvatska, Zagreb, 2001.

*Protimbama*¹⁸ označio agnostikom. No poslije pomna proučavanja njegova djela, Drago Šimundža ga točno i pronicljivo naziva ateističkim skeptikom i nemirnim agnostikom, ateistom koji to možda i nije jer je odviše kriptoreligiozan.¹⁹

U svome posljednjem romanu *Pristajanje*, svojevrsnom drugom dijelu remek-djela *Mirisi, zlato i tamjan*, Novak se posve prikućio strašnom licu ništavila. Minuciozno crnohumorno, intelektualno pretraživanje perverzne psihofizičke sudbine politikom zgažena čovjeka u *Mirisima, zlatu i tamjanu* ispisano je kao bezizlazan krug omeđen fatalno točnim beskonačnim ponavljanjem osamnaestodnevnice Madonine stolice. Postoji u romanu jedna paradigmatička rečenica koju izgovara Mali u jednom od svojih solilokvija:

*Meni, kad umrem, neka se postavi na grob crvena petokraka zvijezda razapeta na crni križ. Znamenja moga mučeništva i tlake.*²⁰

Iako u biti samotnjak zatočen na otoku, Mali ipak nije i sâm. Oko njega se kreću osobe njegova malog i skućena svijeta: supruga Draga, čudakinja Erminija, doktor, navrati poštar i dvaput godišnje o blagdanima bivši kmet Madone Markantunove. A nad njim kao trajan fatum – Madona. Polazeći od zasada Girardove i Gansove generativne antropologije, Antun Pavešković razvio je analizu mitske žrtvovne dimenzije Novakova romana oličene u liku Madone.²¹ Poslije nepovratna gubitka modela mimetičke žudnje u kršćanstvu i komunizmu, pošto je „totalitarnost ubila mogućnost svake težnje“, pa kad u ugasloj duši nema više ničega doli cinizma – ali od cinizma se ne može živjeti – zaključak je strašan, ali neminovan:

*Preostaje, dakle, Madona – kao cilj i kao svrha.*²²

Iz posvemašnjeg mraka, beznađa i ništavila Maloga, paradoksalno, spašava upravo Madona, njezin ritam koji, čini se nikad neće prestati, daje smisao njegovu nesretnom životu, jamči mu neku čudnu vječnost koja se, gle, u konačnici i ostvaruje u njegovoj mašti.

18 Slobodan NOVAK, *Protimbe*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.

19 Drago ŠIMUNDŽA, *Bog u djelima hrvatskih pisaca. /Vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća/, svezak drugi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.

20 Slobodan NOVAK, *Mirisi, zlato i tamjan*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 143.

21 Antun PAVEŠKOVIĆ, *Razgovor uvodni o pretpostavkama za tumačenje Novakovih Mirisa...*, u: *Republika*, br. 9, rujan 2006., DHK i Školska knjiga d.d., Zagreb, 2006., str. 44-52.

22 *Isto*, str. 49 i dalje.

*Kao golubica od soli samo sam malo prolepršao eterom, i evo me na rajskoj balustradi gdje su se srele prošlost i sadašnjost. Neka-dašnja Madona i sadašnja Draga stoje u zboru djevice. Budućnost prazno i beznadno ječi od pozlaćenih salonitnih fanfara. U rajju smo. I to je sada vječnost.*²³

Dok je u *Mirisima, zlatu i tamjanu* intelektualnim zorom uro-
nio u razdoblje pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća, u
kratkom romanu *Pristajanje*, umalo četiri desetljeća kasnije, pisac
svojim tipičnim oporim humorom začinjnim cinizmom ispisuje
osobeno autorsko viđenje prevratnog doba u novijoj hrvatskoj po-
vijesti, ograničivši se na sam njegov početak: od kraja siječnja do
sredine svibnja 1990. godine.²⁴ Madone, Drage i Erminije više nema,
Novakov junak sad je potpuno usamljen, premda komunicira s oko-
linom. Poslije peripetija koje donosi nova politička zbilja, i raspri
s bivšim jugooficirom kojega zove Generalom, zbiva se izlazak u
konačno ništavilo. Evo kako.

Za razliku od Kafkinih (anti)junaka koji zauvijek ostaju pred
vratima, Novakov Gospar izlazi kroz vrata koja vode u drugi svijet.
Ključna je ideja: *Ne poći drugamo, nego biti drugdje. Drugi i druk-
čiji. Među drukčijima.* U Novaka otputovati uvijek znači otploviti.
Za razliku od ranijih, ovaj je put to isplovljavanje na tamnu pučinu
bez povratka i pristajanja. Tako Barbina brodica iz *Izgubljenog zavi-
čaja*²⁵ postaje na kraju puta metafizičkim plovilom koje plovi u mrak
ništavila, tonući u beskraj tame bez kopna i svjetla. Javlja se i Glas,
ali on je sad obestjelesen, no u Novakovu dosljedno agnostičkom
sustavu to nije glas Boga već sablasnog, bezličnog „Onog“ koje se
trajno nadvija nad sudbom čovjeka i čovječanstva.²⁶

23 Slobodan NOVAK, nav. dj., str. 289.

24 Valja dodati da je na temelju romana autor napisao i dramu koju je pod naslovom *Crvena razdjel-
nica* objavio u časopisu Forum, god. XXXXV., knj. LXXVII., br. 4-6, Zagreb, 2006.

25 Ta Novakova nostalgično-prisjećajna proza o vlastitome djetinjstvu prvi je put objavljena u Kru-
govima br. 7-8 godine 1954.

26 Zamišljen nad problemom tko pokreće svijet grotesknog, njemački je književni znanstvenik Wolf-
gang Kayser prije pola stoljeća proumio ovo: *Grotesknost je oblikovanje onog „Onog“, sablasna
„Onog“ (spukhaften „Es“) što ga je Annan odredio trećim značenjem bezličnog (uz psihološko
– raduje me – i kozmičko – kiši sijeva).* (Wolfgang KAYSER, *Das Groteske – seine Gestaltung in
Malerei und Dichtung*, Oldenburg, 1957., str. 137.)

U toj oniričnoj plovidbi u mrak ništavila, u uplovljavanju u beskraj tame gdje redom nestaju svi instrumenti, azimuti i koordinate, bez kopna i svjetla, ipak možda kao davno zaboravljen i napušten rekvizitarij iz najranijega djetinjstva, svjetlomrcaju nedohvatne i nestvarne danteovske zvijezde.

Započevši davno sa „**zašto?**“, Novak se u svome oporučnom tekstu još pita samo „**kako?**“. Bačen(i) zavazda na tu „ukletu plutaću ljusku“, koja može biti jednako metaforom domovine kao i svijeta, ostaje još, na kraju i konačno, samo pitanje *Kako sretno potonuti?*

Novakova je proza, s (vjerojatnim) okončanjem u *Pristajanju*, vrhunska umjetnost riječi koja svojim, gdjegdje doduše umalo vedrim, dosljednim agnostičkim stajalištem koje nerijetko prelazi u cinizam, otklanja svaku nadu. Na svijet koji je kreirao gotovo da bi se mogao staviti glasoviti Danteov natpis: *Lasciate ogni speranza voi che entrate*.

4.3. Bogdan Malešević

Roman *Dva svjedoka* Bogdana Maleševića po žanru je eshatološki roman koji se oslanja na mnoga slična djela u recentnoj svjetskoj književnosti.²⁷ Posljednjih godina svjedoci smo prave poplave romana o „posljednjim vremenima“, a među njima je s kršćanskoga motrišta svakako najznačajniji onaj Michela O'Briena identična naslova. U vrlo opsežnom djelu (822 stranice) Malešević se upušta u traženje uzdignuća čovječanstva prema nadolazećem Novom Jeruzalemu, kroz prizmu tumačenja događaja na Balkanu i u Hrvatskoj od početka 21. stoljeća do danas. Knjiga je posvećena carigradskome patrijarhu Bartolomeju I. i papi Benediktu XVI. kao nasljednicima svetoga Andrije i svetoga Petra, dvama živim svjedocima eshatološke Crkve, napokon „i njegovoj i našoj zvijezdi, *Zvijezdi Židova, Zvijezdi svih ljudi koji... vjeruju. Zvijezdi Ivana Pavla II.*“²⁸

Maleševićeva ekumena otvara se u punini i židovstvu. Glavni junak, Dimitrije, putuje od Atosa, preko Aje Sofije i Patmosa do

27 Bogdan MALEŠEVIĆ, *Dva svjedoka*. Roman o Balkanu u posljednjim vremenima, Biblioteka Dva srca, Bauer grupa d.o.o., Zagreb, 2006.

28 *Isto*.

Lovčena gdje prima poslanicu iz Jeruzalema o konačnome eshatološkom sjedinjenju židovstva i kršćanstva od prekrasnog mladog čovjeka, zapravo anđela, po imenu Esdrael. Roman u cjelini izražava duh ideje žuđenog spajanja zapadnoga i istočnog kršćanstva u jednu Crkvu Kristovu. To je ljudski aspekt Danteove vizije Dvaju Orlova u Raju,²⁹ koje autor detaljno obrazlaže u 8. poglavlju pod naslovom *Danteova sveta ptica*.³⁰ Ujedno je to i literarno prevođenje ideje Ivana Pavla II. o kršćanstvu koje može slobodno i u punini disati samo punim plućima.

Autor je žestok kritičar Europske unije koja odbacuje kršćanske korijene i koja u konačnici smjera ustoličenju Antikrista. Uzbudljiva priča o planetarnoj zavjeri masonstva, čiji je simbol Piramida i koja poslije smrti prvoga Predsjednika osobitom žestinom udara na Hrvatsku kao jedno od srca katoličanstva, obiluje fikcionalnim elementima, ali je glavna ideja ponad te fabularne gradbe ipak izlazak u eshaton koji je simboliziran, kao i u Dantea, zvijezdama. U viziji neposredne budućnosti, nekoliko godina poslije ubojstva brata Rogera, rimski Papa i carigradski Patrijarh bivaju ubijeni, predsjednik Unije govori na prepunom stadionu, preostala Crkva sprema se za nove katakombe, a fra Mijo i sveštenik Metodije, Hrvat i Crnogorac, kao neki novovjekci Dante i Vergilije, izlaze gledati zvijezde.

Malešević se iznimno akribično služi mnogim proročkim vizijama o dolasku Antikrista iz 19. i 20. stoljeća i time potkrepljuje svoju fikcionalnost. Kako bilo, nadu za čovječanstvo u golemoj krizi koja je uvelike na djelu vidi jedino u eshatonu.

4.4. Ivan Bakmaz

Ivan Bakmaz već četrdesetak godina u svojim dramama tka osobenu nit kršćanski nadahnute književne riječi. Njegovi *Biblijski prizori*³¹ transfiguriraju starozavjetne i novozavjetne priče, a koma-

29 Orao se prvi put spominje u šestom pjevanju *Raja*, a kao važan motiv javlja u osamnaestom pjevanju, kao simbol Monarhije, odnosno Božje vladavine na Zemlji. Ključnu ulogu ima u devetnaestom i potom dvadesetom pjevanju kao oblik u kojemu se sjedinjuju sve blažene duše, a time simbolizira i jedinstvo Crkve. (Vidi: Dante Alighieri, *Božanstvena komedija*, preveli Mihovil Kombol i Mate Maras (Raj XVIII-XXXIII), Biblioteka Jutarnjeg lista. Globus media d.o.o., Zagreb, 2004.)

30 Bogdan MALEŠEVIĆ, nav. dj., str. 439-534.

31 Ivan BAKMAZ, *Biblijski prizori*. Drame, Alfa d.d., Zagreb, 1998.

dom *Stepinac – glas u pustinji* (1993.) postavio je, štoviše, uzorit obrazac nove hrvatske teodrame.

U svome nedavno objavljenom prvom romanu *Job* Bakmaz radnju smješta u kontekst suvremenog, štoviše aktualnog vremena, koje započinje rušenjem Berlinskog zida (veliki pad svjetovnih utopija), potom prelazi na analizu postupnog rušenja ideala i konačne deziluzije, na osoben način pristupa tematiziranju Domovinskog rata, pa uranja u problematiku poslijeratne hrvatske zbilje koju karakterizira sve jača agresivnost kulture smrti, ali i potraga za autentičnim životom „*koji bijaše kod Oca i koji se nama očitovao*“. Bakmazov se hrvatski Job, kao i njegov starozavjetni imenjак, muči pitanjima patnje i zla, upušta se u solilokvije upućene Bogu, ustraje na putu pravednosti te ga zbog toga napuštaju sin i prijatelji, konačno ga napušta i sama Pravednost, pa mu se čini da ga je i Bog napustio. U središtu radnje nalazi se njegov sin Oskar koji je uhvaćen u mreže tajne Agencije za ometanje života, kojom iz pozadine upravljaju neznani gospodari kaosa i rata na prostorima bivše Jugoslavije u krvavom procesu njezina raspada i kasnije, sve do danas. Velike i vječne teme dobra i zla, rata i mira, ljubavi i mržnje, nade i očaja prepleću se uglavnom uporabom stilske mikrostrukture alegoreze, što Bakmazov roman izrazito suvremene tematike spaja s drevnom tradicijom kršćanske književnosti. Za razliku od mnogih današnjih pisaca koji daju pesimističnu i čak ciničnu sliku svijeta i njegovih perspektiva, Bakmazovo djelo zrači optimizmom i nadom. Da bi proveo ideju o mogućnosti pobjede Božjih ljudi protiv sluga Zloga, on u završnici i tvarno uvodi Isusa kao jedinu konkretnu snagu u svijetu koja može iscijeliti neiscjeljivo, pomiriti nepomirljivo, privesti izgubljenog sina ocu i preobratiti grešna čovjeka. Predajući zajedno s Jobom sve u ruke Bogu, no ujedno uzvisivši ulog pravednika u općem spasenju, Bakmaz ovako apologetski završava djelo:

Jedino Bog znade koliko je bezbožnika svoj put ostavilo, a zlikovaca naume svoje nije ostvarilo, samo zahvaljujući Jobovim molitvama i posvećenju.

Samo Bog znade koliko je zadanih situacija u zadnji čas skrenulo od zla prema dobru.

Jedino Bog može znati koliko je događaja, koji se već zakotrljaše prema tragičnom ishodu, zaustavljeno i preusmjereno prema sretnom ishodu.

Jedino Bog znade koliko Niniva nije razoreno samo zahvaljujući Jobovom posvećenju.

I koliki su Jobovi po molitvama spašeni od vječne smrti.³²

Taj osobit roman posvjedočuje, umjetnički snažno i ljudski iskreno, nepatvorenu kršćansku vjeru i nadu koje Ivan Bakmaz dosljedno pronosi i svojim svekolikim dramskim djelom.

5. Zaključak

Zaključno bismo mogli reći ovako. Nada kao ideja, pojam ili vazda žuđena budućnosna projekcija čovjeka, u kršćanskoj je svjetonazoru nerazdvojivo spojena s vjerom i ljubavlju. Bez njih ona je neostvariva, pa se u zamislama agnostičke, osobito pak ateističke provenijencije zaustavlja na granici povijesnoga, dakle ograničena i uvjetovanog polja bez mogućnosti prijelaza, a to znači onemogućena u svojoj biti: prebivanja u sferi vječnosti. Suvremena ju književnost, koja s kršćanskoga stajališta umjetničkom fikcionalnošću propituje ideju i stvarnosnu nazočnost nade, neminovno vidi i umjetnički svjedoči kao jedan od bitnih čimbenika pri prijelazu u eshaton kome sve ljudsko imanentno stremi.

³² Ivan BAKMAZ, *Job*, Književni krug, Split, 2006, str. 390.

HOPE IN THE CONTEMPORARY LITERATURE

SUMMARY

In this discourse author examines a notion and reality of hope as eschatological category, with selected examples from contemporary literature. Agnostical and theological idea have different constitution of this matter. The first interest is to see how the hope is announced in the existentialism of Camus, Kafka and Kierkegaard. Then the analyse goes to the relations of poetic discourse according to the philosophical and scientific discourses. The central and unique person in this matter is Karol Wojtyła, Pope John Paul II. - theologian, philosopher, poet and supreme priest. Final part is dedicated to the analysis of hope's topics in the contemporary Croatian literature, with examples of four quite recent novels: *Triameron* of Nedjeljko Fabrio (2003), *Pristajanje (Putting to Shore)* of Slobodan Novak (2004), *Dva svjedoka /Two witnesses/* of Bogdan Malešević (2006) and *Job* of Ivan Bakmaz (2006). The conclusive idea is that contemporary Christian literature found hope as one of essential transitional factors to Eshaton.

Key words: hope, eshaton, Gospel's virtues, existentialism, God Father, Jesus Christ, poetic discourse, history and poetry, Christian faith, agnosticism, contemporary Croatian novel.